

MÓZESSY GERGELY

Egy főpapi címer értelmezésének lehetőségei. Prohászka Ottokár címere

Prohászka Ottokár székesfehérvári püspök (1905–1927) életútjának részletezésétől e helyen eltekintünk,¹ néhány karakterisztikus személyiségjegye azonban témánk számára sem közömbös. Legendás volt közvetlensége – melynek része volt a főpapi külsőségektől való ódzkodás is.² Így válik érthetővé, hogy halálának tizedik évfordulóján Schütz Antalnak szinte bizonygatnia kellett a rádióhallgatóknak, hogy egyáltalán volt a püspöknek címere.³ Prohászka tekintély volt, így halála után személye gyakorta vált politikai hivatkozási alappá. A Horthy-korszakra jellemző neobarokk reprezentáció az ő alakját sem kerülte meg. Újratemetése (1938), köztéri szobrai egyaránt alkalmat teremtettek a pajzsra emelt jelképe szerepeltetésének is.

I. Az autentikus címer keresése

Prohászka Ottokár főpapi címerének elemzésekor első feladatunk az, hogy megállapítsuk: *mi tekinthető autentikus címerének*. A fennmaradt ábrázolások száma ugyanis viszonylag nagy, a képek pedig változatosak – és egymásnak ellentmondóak. A különbségek nem nagyok, egy szándékoltna elnagyolt leírás – csaknem – valamennyi rendelkezésünkre álló címerábrázolásra illik: „a pajzs kék mezejében zöld hármias halom felett lebegő, természetes színű sas keresztet tart; alatta mondatzalagon a püspök jelmondata (Dum spiro spero – azaz: Míg élek, remélek) olvasható, a pajzs körül és mögött szokásos főpapi jelvények láthatóak”. E mesterkéltna leírás elfedi az ábrázolások különbségeit, azok azonban léteznek. Mert:

- van szálló és növekvő sas;
- a szálló sasok repülési iránya is eltérő néhány ábrázoláson;
- a címerállat a keresztet hol csőrében, hol karmaiban tartja;
- a pajzsra kívüli főpapi jelvények is eltérőek az egyes ábrázolásokon.

¹ Ld. pl.: Szabó Ferenc: Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927). Bp., 2007.; Gergely Jenő: Prohászka Ottokár, a napbaöltözött ember. Bp., 1994.

² Ld. Fényi Ottó: Prohászka Ottokár. In: A székesfehérvári egyházmegye jubileumi névtára 1977-ben. Székesfehérvár, 1977. 132–138.

³ Schütz Antal: Turul és kereszt. Vigilia, 4 (1938) 4. („Prohászka címere? Igen, neki is volt! Mikor Fehérvár püspöke lett, ősi szokás szerint neki is kellett választani.”)

1. kép

Van olyan ábrázolás, amelyen – a fenti egységesített leírásba sem illő módon – kereszt helyett tekereszt, illetve ágat fedezhetünk fel a madár csőrében.

A hiteles címerkép körüli bizonytalanságot a fennmaradt ábrázolások kuszaságán túl egy újságcikk is illusztrálja. Dieballa Mária, egy – kissé fontoskodó – fehérvári írónő 1932 nyarán egy székesfehérvári köztéri Prohászka-émlékmű állításának gondolatát vetette fel. Ennek központi eleme a püspök címerének színezett, égetett kerámia változata lett volna, amelynek kivitelezését Márky Ödön helyi művészre akarta bízni. Azonban nehézségei támadtak: „Mikor Márky mestert arra kértem, kísérelje meg a címer alkotását és égetését, nem tudtuk eldönteni, hogy sas vagy galamb[-]je a hármias halom felett az a repülő madár? Kis rajzú címer után, nekem ga-

lambnak tetszik, az olajággal; ki lehetett a cimerrajzolója jó volna tudni és azt is hegy [sic!] hol van a cimerből egy hiteles példány, mert ami a temetéskor készült és amit a Múzeum őriz, az valamilyen másolat csupán. Azon fekete sasnak látszik a madár, de hihetetlen szinte, hogy Ottokár püspök egy fekete madarat választott volna címerébe jelképként. Ez még eldöntetlen és megfajtásra váró kérdés.”⁴ – Mi korántsem tartjuk ezt lehetetlennek.

Az autentikus címer keresésekor az a döntő tényező, hogy maga a püspök milyen ábrázolást használt. Ezért meghatározó a pecsétjének képe. Prohászka után csak egyetlen körirattal is ellátott typarium maradt.⁵ A pecsétnyomó bronz fejének vésetén megfigyelhető a heraldikai színeknek megfelelő sávozás használata a pajzson és a hármashalmon. A madár oldalirányban repül, a negatív véseten jobbról balra, lenyomatán tehát balról jobbra, azaz a heraldikai jobb oldalról a heraldikai bal oldalra. Az egyértelműen nem dönthető el, hogy az állat a keresztet a karmában vagy a csőrében tartja-e. A címer felett püspöki kalap lebeg, melyről oldalt 3-3 sorban 6-6 bojt csüng alá. Figyelemreméltó elem a mondatszalg elegáns gyűrődése, és végének szakadozottsága (1. kép). Van egy kisebb fém nyomódúc is, amely csak a címert ábrázolja, körirattal nélkül (2. kép). Valószínűleg kisebb – például ereklyéket hitelesítő – viaszpecsétek készítéséhez akarták használni. A két tárgy

2. kép

⁴ Dieballa Mária: Ottokár püspök címere. *Székesfehérvári Napló*, 5 (1932) 136. sz. (június 18.) 2.

⁵ Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum (a továbbiakban: SZEM), lelt. sz.: 74.326.

képi ábrázolása lényegében megegyező, csak a színjelölő sávzás hiányzik az utóbbiról.

Az autentikus címert jeleníti meg több, a püspök halála utáni másfél évtizedben készült művészi alkotás is. Így az esztergomi prímási palota kertjében álló mellszobor talapzata (1934) (3. kép); síremléke a Székesfehérvár–Vasútvidéki plé-

3. kép

bániatemplomban (1936) (4. kép); vagy a fehérvári püspökség Prohászka-ligetre nyíló kovácsoltvas díszkapuja (1941) (5. kép). Fekete-fehér nyomtatott verziója is megjelent a püs-

4. kép

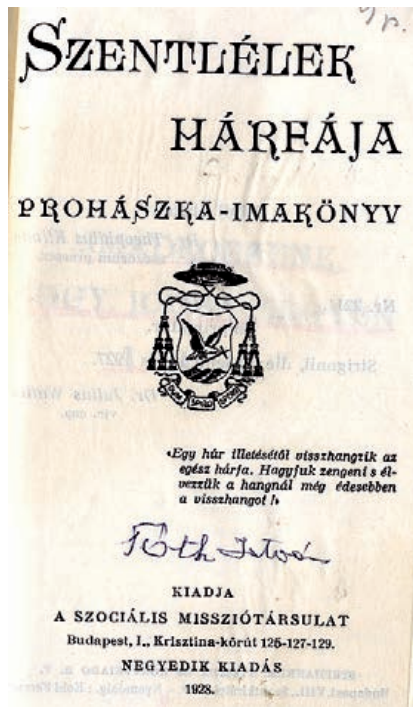

5. kép

pök műveit gondozó Szociális Missziótársulat kiadványai-
ban: imalapokon, vagy például A *Szentlélek hárfája* című ima-
könyvben (6. kép).

II. Címerváltozatok

Vizsgálunk kell, hogy az autentikus ábrázolás *torzulásai*
milyen családfákba sorolhatóak, illetve ezek története fel-
deríthető-e.

6. kép

II.1.

Az eddig bemutatott ábrázolások – jellegük szerint – színezetlenek. A typarium sávozása csak a pajzs kék alapszínét és a halmok zöld voltát határozza meg. Így az elsőként bemutatandó „torzulási család” még voltaképpen maga az autentikus ábrázolás is lehet – ha annak színhasználata a heraldikai kánontól eltér.

A püspöki kalap a szabályos heraldikában zöld színű, ám Prohászka címerének több olyan színes ábrázolása is fennmaradt, amelyen a kalap fekete, s csak a róla leelőgő bojtok színe zöld. Ilyen a püspök textilre festett, 1927-es temetésekor kétségtelen bizonyossággal használt katafalk címere (7. kép). Ezt a székesfehérvári vasútvidéki emléktemplomban, sírja közelében őrzik. Ugyanezt a sajátosságot látjuk a püspök 1938-as újratemetésekor koporsóját fedő nemzeti színű lepelre hímzett címeren is (8. kép).⁶

7. kép

8. kép

Kérdés, hogy a katafalk címerek fekete-zöld színösszeállítása Prohászka kánontól eltérő címerhasználatából ered-e (és ekképp az hű mása a püspök eredeti címerének), avagy címertörés, eltérés az eredetitől. Az utólagos címertörés háttérben állhatna a címerkép felhasználásának módja: ez esetben a fekete, mint a gyász színe szerepelhetne. Ám a katafalk címe-

⁶ SZEM, lelt. sz.: 98.1017.

rek hagyományban ilyesfajta címerváltoztatási gyakorlat nem ismert. Maga Prohászka térne el a kánontól? Mivel egy extravagáns egyéniséggel állunk szemben, ez lehetséges. Vajon véletlen „baleset” ez a színválasztás, vagy szándékolt, tudatos lépés? Egyértelmű választ erre nem adhatunk, érvek ugyanis mindkét álláspont mellett szólnak.

Prohászka naplójában 1913. október 15-én egy hivatalos római útjára visszaemlékezve így ír fejfödőjéről: „Nem volt tripices kalapom, hanem csak puha szélesebb karimájú kalabrese-féle tökfödőm. Arra biggyesztettem rá az aranyos zöldes pántlikát, a szép kvasztlival. Hát nem föstöttem nagyon monsignore-nek, s vettem is észre, hogy a bronzkapunál a jó svájciak úgy megbámulták a kalabreset, hogy később vették észre, hogy az alatt püspök rejlik. Azután mégiscsak »Gewehr heraus« volt, de hát elkésve.”⁷ A főpapi külsőségekre nem sokat adó Prohászka számára tehát mellékes volt ez a kellék. E háttér ismeretében a hibás színválasztás mögött pusztán figyelmetlenséget gyaníthatunk.

Van azonban a püspök élettörténetének olyan mozzanata, amely miatt akár szándékosságot is sejtethetünk a kalap fekete színválasztásában. Prohászkaért esztergomi spirituális körben rajongtak diákjai, s maguk között „fekete bíboros”-nak nevezték a címetől, rangoktól, méltóságjelvényektől mentes papot.⁸ A kalap színe utalhatna akár erre az epizódra is – hozzáátéve, hogy az már valóban szembeszökő és elképzelhetetlen lett volna, hogy a bíborosi színhez igazodó mennyiségű, azaz 5-5 sornyi bojt kerüljön rá.

9. kép

Kínálkozik egy harmadik, „középutas” magyarázat is. Bertényi Iván hangsúlyozta 2009 őszén egy Esztergomban tartott előadásában, hogy a magyar egyházi heraldika törekedett a *természethű* ábrázolásra. Márpedig egy valóságos püspöki kalap olyan, mint a címerábrázoláson látott: fekete, zöld bojtokkal (9. kép). A címerábrázolás színválasztásának hátterében állhat tehát a természetűségekre való törekvés.⁹ E véleke-

⁷ Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 1. (Szerk. Barlay Ö. Szabolcs.) Szeged–Székesfehérvár, 1997. 347. (1997-ben a kötet két kiadást ért meg, ezek tördelése közt eltérések vannak. A jelzett az 1. kiadás oldalszáma.)

⁸ Barlay Ö. Szabolcs: Prohászka, az alkotó. Székesfehérvár, 2000. 153–205.

⁹ SZEM, lelt. sz.: 98.1406.

dés mellett szól az is, hogy az autentikus pecsét vésetén csak a halmok és a mező színei jelennek meg a hagyományos heraldikai színjelölő sávozással – míg a természetes színű részek (madár, kereszt) sávozatlanok maradnak, miként a kalap is.

(A teljesség kedvéért meg kell említenünk, hogy e címercsalád más sajátsággal is bír. Egyértelműen a madár csőrébe helyezik a keresztet – szemben az e kérdést voltaképp nyitva hagyó autentikus képpel.)

II.2.

Az autentikus címerképtől már jelentősebben eltér az az ábrázolás, melyet 1994 táján készített Polgár (Szaploneczay) Marianne, budakeszi festőművész. Ezen a *sas szárnyalásának iránya éppen fordított* (10. kép). Mintául használt forrásait sajnos nem tárta fel a művész, így csak gyaníthatjuk, hogy a probléma a pecsétnyomó-véset inverz voltának figyel-

10. kép

men kívül hagyásából ered. Mivel a festmény egy nagyobb, több mint 400 főpapi címerábrázolást rögzítő sorozat számára készült, abban a tömegesség miatt vétett hibákat a művész. A tévedés a korabeli megrendelőknek nem tűnt fel, hiszen a festő úgy lépett fel, mint aki gondosan utánajárt mindennek. (Például Székesfehérvár addigi 19 püspökének címeréből csak 17-et festett meg, kettőről jelezte, hogy a színek tekintetében bizonytalan, így ezekről csak fekete-fehér tusrajtot készített. Azóta még két fehérvári ábrázolásban vélünk hibát felfedezni: Farkas Imre és Steiner Fülöp püspökök általa megfestett címerképeit egyaránt kék alapra helyezte, miközben az általunk ismert színezett verziók – egy püspökszentelési hordón

illetve a püspöki magánkápolna falán – vörös pajzs használatáról tanúskodnak. Kétségtelen tény ugyanakkor, hogy Farkas Imre püspöknek fennmaradt kék alapra helyezett katafalk címere is.)

A címersorozatot 1994-ben megvásárolta a székesfehérvári egyházmegye. Több kiállításon is szerepeltek darabjai, s mivel könnyen és jól lehetett reprodukálni őket, a hibás ábrázolások önálló életre keltek. Megjelentek az egyházmegye ezredfordulón kiadott reprezentatív kiadványában,¹⁰ majd a püspökség alapításának 225. évfordulójára kiadott ünnepi kötetben is 2002-ben,¹¹ és a 2004-ben újjá indított egyházmegyei weblapon is feltűntek. Ezek nyomán Prohászka fordított címerábrázolása feltűnt egy győri, nevét viselő iskola zászlaján és a Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum 2006-ban nyitott *Prohászka – püspök az emberért* című kiállításán is.

II.3.

Jelentősebb eltérést mutat a címertorzulások másik családja, melynek legelterjedtebb példája Prohászka Ottokár összegyűjtött munkáinak díszkiadású sorozatának borítóján elterjedve vált közismertté (*11a-b-c. kép*). Az 1927-ben elhunyt püspök

11a. kép

írásait 1928-29-ben rendezte sajtó alá és adta ki 25 kötetben Schütz Antal piarista szerzetes, egyetemi tanár. Az erősen stilizált címerábrázolás több jellegzetes eltérést tartalmaz az autentikusnak tekintett verzióhoz képest. A pajzsban a sas égbetörő (növekvő); a keresztet (vagy valami más tárgyat, e tekintetben az ábrázolás nem perdöntő) egyértelműen a csőrében tartja. Változnak a címer körítésének elemei is. Eltűnik a ha-

¹⁰ Török József–Legeza László: Székesfehérvár évezrede. Bp., 2000.

¹¹ Török József–Mózes György–Legeza László: Jubilaeum Dioecesis Albaregalensis. Bp., 2002.

11b. kép

11c. kép

gyománys püspöki kalap, helyette a pajzs közepére ültetve kétsúcú, első csúcán keresztben végződő mitrát látunk, a pajzs mögött pedig keresztje egymást egy kettős kereszt és egy pásztorbot. A püspöki kalap eltűnésével értelemszerűen el kéne tűnnie a bojtoknak, azonban ezekből kettő-kettő megmarad a hasított szélű mondatszalg végződéséeként. Egy további, barokkosan tekerdő szalg is feltűnik a pajzs felett.

12. kép

Van egy olyan ábrázolás, amelyet a könyvborítón megjelenő stilizált kép archetípusának tartunk. (*12. kép*) A fehérvári püspökségen megőrzött festmény datálatlan, készítője ismeretlen.¹² Itt egyértelműen keresztet tart a címerállat. A jobb ábrázolás segít megvilágítani a furcsa szalg mibenlétét is:

¹² Székesfehérvári Püspöki és Székeskáptalani Levéltár (a továbbiakban: SzfvPL) – Prohászka Gyűjtemény.

rojtokban történő végződése miatt határozottan stólának tűnik, melynek feltűnése egy főpapi címerben logikus, ám e formában szokatlan. Elmélyedve a festmény részleteiben az az érzésünk támad, hogy egy jó kezű és esztétikai érzékű, de a heraldikához keveset konyító festőművész munkájával van dolgunk. Elegáns megoldás a mondatszalg felfűzése a kereszt és a baculum szárára (a későbbi verziók többségében eltűnnek a szárak alsó részei), megkapó a stóla és a mondatszalg barokkos lendülete, miként aprólékos és stílusos a pástorbot fejének és a püspöksüvegnek a kidolgozása is. Ugyanakkor a bojtok használata tökéletes heraldikai tájékozatlanságra vall.

További érdekes eleme az ábrázolásnak, hogy a pajzs mögötti kereszt – kettős. Ez a heraldika szabályai szerint érseki méltóságjelvény, így nem járna Prohászkanak, aki soha nem került érseki székre. (Érsekjelöltnek ugyan számított 1912-ben Esztergomba, a húszas években pedig Kalocsára.) Mi indokolhatja a kettős kereszt szerepeltetését – ha nem véletlen hibáról van csak szó? Lehet ez egyfelől a tiszteletadás jele: ha a köznapri érintkezésben valakit „felül” címzünk, azzal nagy hibát nem vétünk. Másfelől kiindulhatunk abból is, hogy a kettős keresztet a magyar hagyományban „apostoli”-nak hívják. Használata lehet így a művész részéről gesztus egy olyan főpap felé, akit kora az egyik legnagyobb hitszónoknak tartott, sírfelirata is „Magyarország apostolának és tanítómasterének” nevez. Ebben az értelemben még az is feltehető, hogy a heraldikai szabályoktól való eltérés magától Prohászkatól ered, aki számára az apostoli attitűd roppant fontos volt. Már 1902-ben – évekkel püspökké szentelése előtt – így fogalmazott főpap-ideáljáról: „Mi a püspökben azt az apostoli, azt az eszményi, azt az igazán atyai vonást akarjuk látni, melynél fogva a püspök a lelkeknek atyja, melynél fogva a szegény elhagyott népnek apostola. Ha valahol, hát a püspökben keressük a krisztusi gondolatot, az apostolt, az atyát: csupa erkölcsi vonás, mely az élet, a meggyőződés bensőségéből való, s csak a buzgalom praxisában szerezhető. Apostol az, aki izzik az eszme hevétől, aki lángol meggyőződésének kiterjesztésétől, aki gyóntat, prédikál, akinek érzéke van a természetfölötti élet, bűn és erény iránt.”¹³ Ennek szellemében látott munkához püspökként később.¹⁴ Elméletileg lehetne a kettős kereszt az államcímerből vett idézet is, ám a megvalósítás módja ezt egyáltalán nem valószínűsíti.

Van egy olyan festmény, melynek ismerjük alkotóját és dátálni is tudjuk – és ha nem is kidolgozottan –, de már e torzult címerábrázolást fedezhetjük fel rajta (13. kép). A Fehérváron élő építész-szobrászművész Bory Jenő felesége, Komócsin Ilona több portrét is készített a püspökről. A fehérvári palota püspökgalériájában található 1926-ban készített verzió¹⁵ jobb felső sarkában feltűnik a püspök címere, e családhoz tartozó címerábrázolással. A festmény sok tekintetben szinte fénykép-

13. kép

szerű, a püspök mellkeresztje és gyűrűje tökéletesen beazonosítható segítségével. Miképp lehet akkor, hogy a püspök életében egy torzultnak tekinthető címer jelenik meg mégis egy hivatalos portrén? Ismételten több válasz is lehetséges. Vagy nem volt olyan fontosságú tényező a püspök számára e pontatlanság, amin fennakadt volna – hiszen nagyvonalú ember volt, akit a posztjával járó külsőségek inkább idegesítettek, mintsem küzdött volna értük. De az is előfordulhat, hogy az ekkor már 20 éve megalkotott autentikus címertől való eltérés iránya valamilyen szempontból még tetszett is neki, netán egyenesen ő maga sugallta.

A torzult ábrázolás a Schütz Antal-féle díszkiadású Prohászka-sorozat kötetei által széles körben elterjedt és közismertté vált. Sokakban ez rögzült Prohászka püspök címereként. Felidézhetjük ennek illusztrálására a Prohászka-síremlék tervpályázatának történetét. A pályázatot 1934-ben írta ki a Prohászka Ottokár Emléktemplom Építőbizottsága, s eredményeként 1936-ra ért kész alkotássá Orbán Antal műve. A szobrász ráérezett arra, mennyire stílusos, az életmű egészébe illeszkedő is volt a püspök halála,¹⁶ ezért annak pillanatát igyekezett megragadni. A tervpályázat fennmaradt, töredékes-romos ál-

¹³ *Prohászka Ottokár: A katolikus autonómiáról.* In: *Uő.: Élet igéi.* (Prohászka Ottokár összegyűjtött munkái Szerk. Schütz Antal [a továbbiakban: ÖM] XIII.) Bp., 1928. 319.

¹⁴ *Mózessy Gergely: Adalékok Prohászka Ottokár egyházkormányzati munkásságának értékeléséhez.* In: *Prohászka Ottokár – Püspök az emberért.* (Szerk. Mózsessy Gergely.) Székesfehérvár–Bp., 2006. 84. 92.

¹⁵ A püspököt a végzetesnek bizonyuló agyvérzés ígehirdetés közben, az egyetemi templom szószékén érte.

¹⁶ SZEM, lelt. sz.: 98.1135.

lapotú gipsz makettjei közül – a győztes emlékműterven túl – mindössze kettőn figyelhető meg a püspöki címer feltüntetésének szándéka. Az egyik csak jelezte annak helyét, de a pajzsot nem dolgozta ki,¹⁷ a másik egyértelműen a Schütz-féle kötet címlapját tekintette mintának.¹⁸ A harmadik terv nyomán megvalósult szobron már az autentikus címerábrázolás látható, de annak készítése során a bírálóbizottság még számtalan apróbb módosítást kért, amiről a fennmaradt makettek, fényképek és levelek tanúskodnak. Az egyik fényképen egy korai terven egy heraldikai szörnyszülöttet találunk (14. kép).¹⁹ Ez a Schütz-féle is címerre hasonlít, de még inkább idézi – főleg a hármass halom átalakulása miatt – a második fehérvári püspök, Milassin Miklós címerét, mely a püspöki palota timpanonjából közismert.

14. kép

A körötte lévő elemek pápai méltóságjelvényekre emlékeztetnek. Mivel csak egy tervről van szó, nem is érdemes tovább időznünk az ábrázolásnál; de legalább érthetővé válik számunkra az a pár sor, melyet 1936. október 9-én a templom világi elnöke, Vadász József állomásfőnök intézett a művészhez: „...értesítem, hogy a Déli vasúton átadott Prohászka-pecsét megérkezett és azt rendeltetési helyére juttattam. Tanár Uram ugyan pecsét-gyűrűt írt levelében, hát

ilyent nem kaptam, de mivel a pecsét tokjával együtt megérkezett, azt hiszem, értesítem megnyugtató, mert nyilvánvalóan csak elírás lesz a pecsétgyűrű kifejezés.”²⁰ – A történeteket úgy rekonstruálhatjuk, hogy a címerkép pontosításához mintául a szobrásznak eljuttatták a püspök pecsétnyomóját. Az így elkészült címer már csaknem tökéletes – leszámítva azt, hogy a hármass halom túlzottan geometrikussá, szinte három piramissá sikeredett (4. kép).

II.4.

Vissza kell nyúlnunk egy már jelzett problémához. A Schütz-féle kötetcímlapot szemlélve egyre inkább az az ember érzése, hogy nem is keresztet tart a madár a csőrében. Egyetlen rövid, elágazások nélküli egyenes vonalat látunk. Ha a kötetek belső címlapját, vagy korabeli reklámjait nézzük, ugyanazt tapasztaljuk (IIa-b-c. kép).

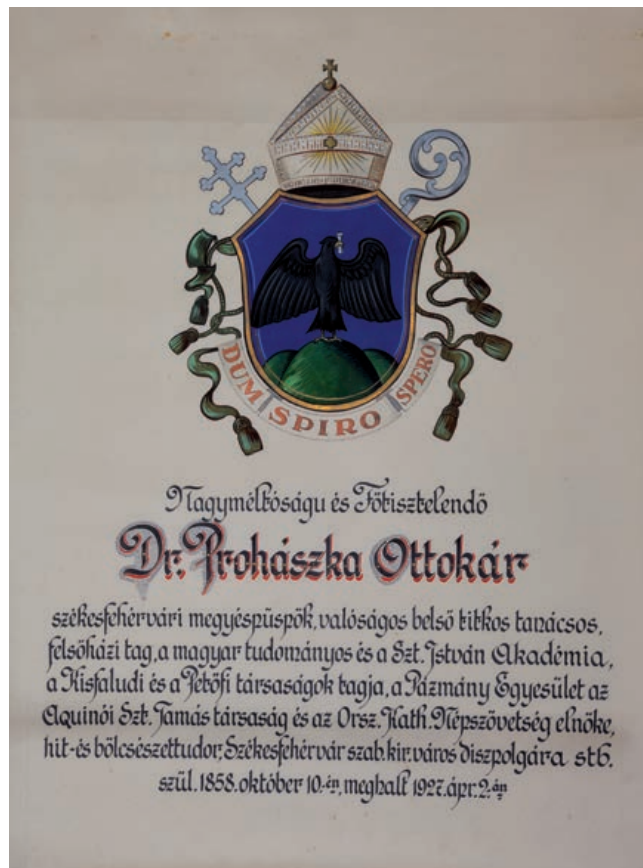
E változat archetípusát is a püspöki levéltár címergyűjteményében véljük megtalálni. Van olyan papírra festett

¹⁷ SZEM, lelt. sz.: 98.1139.

¹⁸ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény. A templom építéstörténete.

¹⁹ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény. A templom építéstörténete, Orbán-hagyaték. Ezúton is köszönöm Orbán Antal leszármazottainak, hogy néhai Glósz Ervin Efrém O.Cist. segítségével eljuttatták a síremlékkel kapcsolatos dokumentumokat levéltárunkhoz.

²⁰ SzfvPL – C.10a.

15. kép

Prohászka halotti címer, ahol a madár egy *tekercest* tart csőrében (15. kép).²¹ Ezt datálhatjuk 1927-re, használatáról azonban nincsenek információink. Az eltérés lehet pusztán tévedés – ami miatt esetleg számúzték is a képet a reprezentáció elemei közül –, de lehet tudatos is a változtatás. Ez esetben arra utalhat a kép, hogy a nagy püspök távoztával ígéhirdetése már csak írott műveiben él közöttünk tovább. S ha az értelmezés ekkor még erőltetettnek is látszik, a szövegkiadás valószínűsége utólag ezt az érzetet erősíti.

A sas és a tekercs együttes megjelenése más értelmezést is kínál. A sas az egyházi szimbólumrendszerben Szent János evangélista jelképe (is), a tekercs magára az írásra, az evangéliumra utalva erősíti ezt a képzetársítást. Van-e ennek az értelmezésnek esetünkben létjogosultsága? Nem túl valószínű. Szent János evangélista (illetve evangéliuma) sok Biblia-forgató emberhez áll közel, hiszen János a „szeretett tanítvány”, aki a többi evangélium kiegészítéseként írja meg sajátját, hosszasan idézve fel az utolsó vacsora bensőséges hangulatát; gyarkorta nem is krónikás, hanem a történeteken filozofikusan el-tűnődő bölcs. Prohászka írásaiban is így tűnik fel alakja – de az írott életmű 25 kötetnyi összterjedelméhez képest kifeje-

²¹ Prohászka Ottokár: Evangélista Szent János ünnepe. In: *Uő.*: Elmélkedések az evangéliumról. (ÖM VI.) 101–102.; *Uő.*: Krisztus tette és az egyház hite az utolsó vacsorán. In: *Uő.*: Élet kenyere. (ÖM XXIV.) 278.; *Uő.*: Kicsoda Krisztus az ember fia? In: *Uő.*: Hit és ész. (ÖM XV.) 73–74.

16. kép

zetten ritkán.²² Így erőltetettnek érezzük azt az értelmezést, mely a címer sasáról az evangélistára asszociál.

A teljesség kedvéért meg kell említenünk egy másik tekerccses címerverziót is. A már említett, Bory Jenőné által festett Prohászka-portréhoz több előtanulmány is készült. Egy, a fehérvári püspökségen őrzött, 1925-re datálható elnagyolt vázlat (16. kép) jobb alsó sarkában nehezen kivehetően feltűnik a címer. Itt az autentikus címer pontatlan megfogalmazásával van dolgunk: a sas nem növekvő és jó irányba száll – viszont oly elnagyolta a hármass halom, hogy szinte kivehető; a madár pedig egyértelműen tekerccset tart. A kalap és a bojtok szinte sem látszik, de egyezőnek tűnik, s inkább a feketéhez közelítenek, mint a zöldhöz. Mivel ez is csak egy vázlat, önálló csoportként ezt az ábrázolást nem tüntetjük fel.

II.5.

Az imént onnan indultunk ki, hogy a Schütz-kötet ábrázolásán a madár csőrében tartott tárgy nehezen kivehető. Mi van, ha még csak nem is tekerccsel van dolgunk, hanem egy *faággal*?

Találunk ilyen ábrázolásokat is – ugyan megfogalmazásuk eltér a kötetborító egyvonalas, egyenes képétől. Egy másik papírra festett katafalk címeren kétségtelen bizonyossággal ágat tart a madár: zöldet, Y-alakút, nem lombosat. Ennek használá-

²² SZEM, lelt. sz.: 98.1361.

17. kép

tára utaló forrásaink sincsenek (17. kép).²³ Dieballa Mária korábban idézett cikke után nem csodálkozhatunk, hogy Márky Ödön 1933 novemberében elkészített egy égetett agyag címerverziót. Ezen lombos ág jelenik meg a csőrben (18. kép).²⁴ A zöldellő vagy lombos ág Noé története óta a remény szimbóluma, melyre a püspök jelmondata utal. Csakhogy az ószövetségi történetben az ágat nem sas, hanem galamb hozza, mint arra Dieballa is rámutatott. Márky nem ment egészen lépre: ő a sashoz ragaszkodott.

II.6.

Nem klasszikus címer, de érdemes felidéznünk egy olyan ábrázolást is, amely a címer elemeiből merít. Már csak azért is, mert az eddig torzulásként leírt jelenségek javarésze kusza kalkádként megjelenik rajta (19. kép).²⁵ E kép datálatlan, így az egyes elemek egymásra hatását, a torzulás folyamatát nem tudjuk rekonstruálni – akár még egymást erősítő hatású, párhuzamos létezését is feltételezhetünk.

Egy Almásy nevű grafikus készítette el a püspök ex librisét.²⁶ Nyomódúca és több lenyomata is megtalálható a

²³ SzfvPL – C.10b.

²⁴ SZEM, lelt. sz.: 74.666.

²⁵ SzfvPL – Prohászka Gyűjtemény.

²⁶ A szigón a keresztnév nem olvasható ki jól. Jánosnak látszik, de ilyen nevű jegyzett művész nincs. Időben Almásy Gyula Béla (1908–1976) a leg-

18. kép

19. kép

Prohászka-gyűjteményben. Odakertülésének folyamata nem rekonstruálható. Az ex libris elenyészően kevés püspök által birtokolt kötetben található meg, és azokban is utólagos applikációnak tűnik.²⁷ Nem tudjuk mikor készült – meglehet, hogy csak a püspök halála után, tiszteletadásként. Az ábrázó-

valószerűbb, a kortárs Almásy Aladár (1946–) későinek tűnik.

²⁷ Laczkó Gábor: Prohászka Ottokár könyvtára. *Vár* [1.] (2005) 3. sz. 79.

lás ugyanis seregnyi gyászra utaló elemet tartalmaz. A korai ábrázolások közül először itt változik meg a repülés iránya: a madár balra tart, célja a lenyugvó nap. A kép jobb alsó sarkában kihunyóban lévő fáklyát látunk, a címer hangsúlyos eleme, a kereszt szintén a földre hullva, ennek ellenpárjaként jelenik meg. Eltűnik a reményre utaló jelmondat is. Helyette jelenik meg a madár karmában a lombos ág. Mivel itt nem címerről, hanem a címer elemeiből merítő grafikai ábrázolásról van szó, érthető a hármas funkciójának megváltozása is. Immár nem alapot képez, hanem előteret: mögötte még húzódik egy jól elkülöníthető, kissé ferde horizont, jobb oldalán település nyomai. A nap felé tartó madár képe felidéri Prohászka egy gondolatát: „Mi úgy tartjuk, hogy a filozófia nem marokszedő, hanem maghinto és napsugár egyben, – nem bagoly, hanem sas, mely a napba néz s a nap felé röptül”.²⁸

II.7.

A kései, poszthumusz, tisztelgő névhasználat is szült további bizarr címervariánsokat. Ezt illusztrálja a székesfehérvári szeminárium Prohászka Ottokár elnevezett önképzőkörének 1928-ban készített bélyegzője. Pajzs az autentikus címerképet mutatja, a körítés a Schütz-nél is közölt elemekre épít, ám kevesebb, immár csak egy-egy bojjtal (20. kép).²⁹

20. kép

III. Prohászka a címerekről

A püspök írásaiban címerekről sokszor beszélt; sajátjáról azonban soha sem tett említést. Érdekes azonban áttekintnünk ezeket a szövegeket, mert indirekt módon információkat hordozhatnak a főpapi címer értelmezéséhez.

Fogalomként a címer szót „jelkép” értelemben gyakorta használta, konkrét ábrázolásokat pedig útleírásaiban említett meg gyakran.³⁰ Jelentett számára történeti hivatkozást, mint például Csernoch János hercegprímás aranymisén mondott ünnepi beszédében.³¹ Prohászka írásaiban legtöbbször a magyar államcímere, pontosabban annak saját címerében is idézett két alkotóelemére: a hármas halomra és a keresztre utalásokat találhatunk. Visszatérő gondolata, hogy a magyar-

²⁸ *Prohászka Ottokár: A philosophia perennisről.* In: *Uő.: Az elme útjain.* (ÖM XIV.) 181.

²⁹ SzfvPL – Pecséttár – 85.

³⁰ Pl. *Prohászka Ottokár: Utak és állomások.* (ÖM XVI.) 66, 73, 160, 190, 267.

³¹ *Prohászka Ottokár: A hercegprímás aranymiséjén.* In: *Uő.: Sion hegyén.* (ÖM XXV.) 268–269. Az a kiindulópontja, hogy a prímás kispapként az érseki kápolnában milyen címereket láthatott. Azok többsége egy szétszakított Magyarország korából – a 17. századból – származtak. Immár Csernoch címere is ott függ a kápolnában, és az ország ismét – immár Trianon okán – szétszakított.

ság elválaszthatatlan a kereszténységtől, melyet az államcímer is jelképez: „Kitéphetném-e a magyar címerből a kettős keresztet s letörhetném-e a Szent-koronáról a görbült keresztet, s gondolhatnám-e ezek után, hogy különválasztottam azt, ami keresztény attól, ami nemzeti?”³² Vagy máshol egy emelkedett stílusú történeti áttekintés a századfordulón: „Jött a magyar; [...] is szorította a népek tengere; de volt horgonya, s azt ledobta az árba. A horgony a kereszt volt, s az leszegeződött a hármás bércre, azóta is ott ragyog a magyar címerben.”³³ Aktuálpolitikai összefüggésben is feltűnnek az államcímer alkotóelemei szövegeiben. A világháború éveiben írja: „Sokan bizony hiába keresnek, hogy hol pihennek szeretteik, s az ilyenek szemében aztán úgy tűnik, mintha maga az a hármás hegy Magyarország címerében három sírhalom volna, mely alatt pihennek a névtelen hősök, s mintha azt a nagy, fehér kettős keresztet sírkeresztül tűznék oda Magyarország géniusza.”³⁴ Szónoki fogásként arra is találunk példát, hogy a Katolikus Néppárt program három összetevőjét a magyar címer bércéhez kösse, így tegye plasztikussá hallgatói számára.³⁵

Azt tehát leszögezhetjük, hogy a püspök számára a saját címerében is feltűnő hármás halom egyértelműen Magyarország szimbóluma volt. A magyar heraldika – mint közismert – nem szerette különösebben a lebegő címerábrázolásokat, így került III. Béla kettős keresztje alá előbb a 13. században pénzérméken, majd pecséteken és az államcímerben a hármás halom. Anton Macedo portugál szerző 1687-ben a hármás halmot Magyarország jelentős hegyeivel azonosította, a XVIII. században meginduló hazai heraldikai szakirodalom a Tátra–Mátra–Fátra vonulatait látta bennük.³⁶ Bár léteztek más értelmezések is, Prohászka gyermekéveiben Ivánfi Ede piarista szerzetes már egyenesen így fogalmazott a kérdésről: „hogy ezen három halom három fő hegységünket, t. i. a Tát-rát[,] Fát-rát s Mátrát jelenti: azt nemzetünk legigénytelenebb tagja is tudja.”³⁷ Az egyházi iskolák nevelésében e tézis vélhetően helyt kapott. Prohászka pedig a piaristák diákja volt Nyitrán, s a jezsuiták növendéke Kalocsán.³⁸

IV. A főpapi címer interpretációja

Prohászka címeréről hosszabban először Schütz Antal értekezett.³⁹ A Vigilia hasábjain 1938-ban megjelent *Turul és kereszt* című írás azonban nem tekinthető heraldikai szakelemzésnek. Emelkedett stílusú visszaemlékezés ez a püspökre, amelyet ha-

lálának 10. évfordulóján mondott el eredetileg a rádióban az életmű legnagyobb szakértője. A beszédnek csak a vázát adja a címer három elemének – a címbe idézettekén túl a jelmondat kulcsszavának, a reménynek – megidézése.

Az emlékbeszéd jellemzőbb saját korára, mint a megidézett személyre. Schütz első mondatai is az aktualizálást sugallják: „Turul és kereszt. Két külön világ. Ma köztünk jár a kísértés szembeállítani, sőt harcba keverni. Pedig együvé válók”.⁴⁰ A turult természetesen Schütz Antal az ősi és pogány magyarság szimbólumaként kezeli; a keresztet annak a hitnek jelképeként, melyet Prohászka apostoli módon hirdetett. Mint mondja: „Neki kellett magyarul megszólaltatni az élet és művészet nyelvén azt, ami annyira hiányzik a magyar léleknek, és ami nélkül mégsem lehet el: a keresztény metafizikumot és misztikumot.”⁴¹ Felhívja a figyelmet a püspök jelmondatában lévő szüntelen, hitből fakadó reménységre is. A turul és a kereszt, s e jelképek által a pogányság és a kereszténység szembeállítása drámai hatású, kézenfekvő szónoki lehetőség, amellyel Schütz kiválóan élt is.

Egy címerábrázolás ragadozó madár figurájának ornitológiai értelemben történő meghatározása gyakorta okoz problémát. Prohászka címerállatának azonosítását a mitikus turulmadárral azonban Schütz Antal részéről kétségkívül tévedésnek érezzük. Prohászka ugyanis egész publikált életművében összesen egyetlen beszédében, azon belül két ízben használja a „turul” kifejezést, 1910-ben.⁴² Egyáltalán nem valószínű, hogy címerébe olyan állatot választott, melyhez sok minden nem kötötte. A „sólom”, a „karvaly” vagy a „héja” szavakat is csak alig többször használta. Ezzel szemben a „sas” újra és újra felbukkan szövegeiben, különösképpen is a püspökké történő kinevezése körüli esztendőkből. A sas gyakori szereplő legfontosabb olvasmányában, a Szentírásban is. Így mi – Schütz Antal állítása és Dieballa Mária csodálkozása ellenére – továbbra is sasnak tekintjük a címerállatot.

Schütz megjegyzi még: „Ki volt Prohászka és mi lett nekünk, minek látta ő hivatást és elkötelezettségét velünk szemben ihletett invencióval megmondja a címere.” Ezzel egyetértünk – ám következő zárójelben odavetett mellékmondata szintén erős kételyeket ébreszt. Schütz azt írja, hogy a címer „valószínűleg nem az ő elgondolása” – ami több mint valószínűtlen.⁴³

V. Az egyes címerelemek szimbolikája

A címerszimbolika tárgyalása mindig nehéz kérdés, ha a tulajdonos nem nyilatkozik címerválasztásának okairól. Ilyenkor tág tere van a szubjektív ítéleteknek. Prohászka – mint említettük – saját címeréről soha nem nyilatkozott. A fentiekben is hangsúlyoztuk, és eztán is következetesen jelezni kívánjuk, hogy csak értelmezési lehetőségeket tudunk felvillantani, esetleg azok valószínűségének fokát jelezve – de biztosat a szán-

³² *Prohászka Ottokár*: A kereszténység és a belső élet. In: *Uő.*: Az Úr házáért. (ÖM XX.) 310.

³³ *Prohászka Ottokár*: A magyar kereszténység hálaadása. In: *Uő.*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 31.

³⁴ *Prohászka Ottokár*: A haza vértanúja. In: *Uő.*: Isten és a világ – Missziós levelek. (ÖM I.) 265.

³⁵ *Prohászka Ottokár*: Képviselői programbeszéd. 1896. In: *Uő.*: Élet igéi III. (ÖM XVIII.) 222.

³⁶ *Bertényi Iván*: Kis magyar címertan. Bp., 1983. 80.

³⁷ *Ivánfi (Jancsik) Ede*: A Magyar birodalom vagy Magyarország s részeinek címerei. Pest, 1869. 32.

³⁸ *Szabó Ferenc*: Prohászka Ottokár élete és műve (1858–1927). Bp., 2007. 30–35.

³⁹ *Schütz Antal*: Turul és kereszt. *Vigilia*, 4 (1938) 4–8. Ezúton is köszönöm Felsővályi Ákosnak, hogy felhívta a figyelmemet erre a szövegre.

⁴⁰ Uo. 4.

⁴¹ Uo. 6.

⁴² *Prohászka Ottokár*: A Gyermekszanatórium-egyesület közgyűlésén: Gyermekmentés. In: *Uő.*: Élet igéi III. (ÖM XVIII.) 255.

⁴³ *Schütz A.*: Turul és kereszt i. m.

dékről nem mondhatunk. Ugyanakkor Prohászka esetében a – gyakorta költői magasságokba törő – gazdag írott életmű, valamint legfontosabb olvasmányai – különösen a Szentírás – bőségesen nyújtanak szempontokat a választott címerkép elemeinek értelmezéséhez.

V.1. – *A hármás halom* egyértelmű Magyarország-szimbólum voltáról már szoltunk.

V.2. – *A kereszt* egyrészt természetesen – és ebben Schütz Antalnak kétségkívül igaza van – a kereszténység egyik legfontosabb szimbóluma, utalás a megváltásra, Krisztus keresztjére. Ekképp annyira általános jelkép, hogy külön elemzését nem tartom szükségesnek.

Másrészt tudnunk kell, hogy a *kereszt mozgatása* önálló jelentéstartalmakat is hordoz. Uthalhat a kereszt hordozására – azaz a nehézségek tudatos vállalására;⁴⁴ valamint Krisztus keresztthalála (és feltámadása) hírének eljuttatására valahová – azaz az igehirdetésre, az evangelizációra. Ilyen megfontolásból válik gyakorta a misszionáriusok ikonográfiai attribútumává.

Harmadrészt tisztában kell lennünk azzal, hogy Szent Pál szeretethimnusza⁴⁵ nyomán a hit-remény-szeretet hármasságának igencsak gyakori volt szimbólumokkal történő közös ábrázolása. A keresztény ikonográfiában a kereszt a hit, a horgony a reménység, a lángoló szív a szeretet jelképe. Gyakorta előfordul, hogy e szimbólumok egymás mellett, mintegy összefonódva jelennek meg. Prohászka több elmélkedés-kiadásának belső címlapján láthatunk ilyen ábrázolást (21. kép).

21. kép

V.3. – *A mondatszalg* is a hívő ember reménységére fókuszál. A konkrét megfogalmazás, a „dum spiro spero” alak – főpapi címerekben meglehetősen ritka módon – nem a Bibliára vagy az egyházi hagyományra megy vissza. A mondás a profán klasszikus irodalom terméke. Bár sokan Senecának tulajdonítják, valójában Marcus Tullius Cicero egyik levelében fordul elő.⁴⁶

(Szó volt a hitről és a reményről – felvetődhet, hogy megbújjik-e a szeretet ábrázolása is a címeren? Nem lenne-e logikus annak a feltűnése is? – Erre ismét több válaszunk is lehet. Az egyik értelmezés az, hogy a sas mégiscsak Szent János evangélistára való utalás. Hiszen ő az, aki egyik levelében egy szavas definícióként úgy írja le az Istent: ő a szeretet.⁴⁷ A másik lehetséges értelmezés indirekt. Prohászka egész életében élte a keresztényi szeretetet: a gyakorló karitás ikonjává lett. Azaz a szentpáli három fogalomból azt programszerűen megvalósította – a másik kettőt is élte volna, de sorsszerűen ezekkel vol-

tak nehézségei. Megrázó, amikor az index-ügy után először a Szentszéknél jár, így foglalja össze naplójában tapasztalatait: „Hazajöttem; Rómában tiszteltem a pápát; hazahoztam Itáliából sértetlenül hitemet.”⁴⁸ Reménye is meg-megcsappant: gyakorta gyötörte depresszió. Naplóiban „elsötétülés”-ről ír 1911-ben (indexre kerülésének évében), 1915-ben (a háború láttán), és halála évének első naplóbejegyzésében is: „A belső szenvedések, elsötétülések, szárazságok, hangulat[ta]lanságok, kedvetlenségek, kiszólások, szomorúság; világösszeomlás, életüresség... Mikor a lélek s a hit s annak mécsje egymagukra maradnak, s minden, ami segít, s ami rezonál, a háttérben elvész; a sötétség elnyeli...”⁴⁹

V.4.a. – *A sas* esetleges János evangélistával való azonosítását korábban alapvetően elvetettük. Így viszont kötelességünk, hogy címerállattá emelésének oka után nyomozzunk. Egy főpapi címer esetében egyrészt a Szentírásban, másrészt a címertulajdonos műveiben való említések áttekintése adhat segítséget.

Az ószövetségi zsidóság számára a sas alapvetően tisztátalan állatnak számított.⁵⁰ Ugyanakkor bizonyos tulajdonságai miatt vonzódtak hozzá. A szentírás lapjain hasonlatok sokaságában szerepel. Gyorsasága,⁵¹ veszélyes volta,⁵² természetéből fakadó égbetörése⁵³ vagy épp tollának hossza⁵⁴ emeli a sast hivatkozási alappá. Erőtől duzzadó állat.⁵⁵ Előfordul prófétai látomásokban,⁵⁶ megtalálhatjuk mitikus lények leírásában akár egészében, akár „alkotóelemként” is.⁵⁷ Sasszárny teszi alkalmassá a repülésre az Újszövetségben a Jelenések könyvének asszonyát is.⁵⁸ A sas rejtelem is, miként a Példabeszédek könyve megfogalmazza: „Három dolog van, amit csodálatosnak látok, és négyet sehogy se tudok megérteni: a sasnak útját az égen, a kígyó útját a sziklán, a hajó útját a mély tengeren, és a férfi útját az asszonymál.”⁵⁹

Prohászka szövegeiben a sas képe általában költői elemként jelenik meg. Leggyakoribb jelzője a „királyi” – azaz fenséges, rangos lényt lát benne, akinek kötelessége megőriznie méltóságát, s akinek egyszersmind ketrec ez a világ. Megemlékezik az amerikai címer sasáról is, mely vagdalkozni is tud csőrével. Legerőteljesebb – az ex libris ismeretében némiképp ismerősnek ható – képe a sasról: „Úgy állunk mi az Isten végtelenségével szemben; fényt látunk, de semmi mást; gyöngé a szemünk, többet nem láthatunk, sőt szívesen lesüt-

⁴⁴ Vö.: Mt 10,38.; Mt 16,24.; MK 8,34; Lk 9,34; Lk 14,27.

⁴⁵ 1Kor 13.

⁴⁶ Ad Atticum 9, 11.

⁴⁷ 1Jn 4,8.

⁴⁸ *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 1.* (Szerk. Barlay Ö. Szabolcs.) Szeged–Székesfehérvár, 1997. 347. (1913. október 15.)

⁴⁹ *Prohászka Ottokár: Naplójegyzetek 3.* Szerk. (Frenyó Zoltán–Szabó Ferenc SJ.) Szeged–Székesfehérvár, 1997. 347. (1927. január 15.)

⁵⁰ Lev 11,13; MTörv 14,13.

⁵¹ Jób 9,26; Oz 8,1; 2Sám 1,23; Jer 4,13; Siral 4,19.

⁵² MTörv 28,49; Hab 1,7–8.

⁵³ Jób 5,7; Jer 49,16; Jer 49,22; Abd 1,4; Péld 23,5.

⁵⁴ Dán 4,30.

⁵⁵ Zsolt 103,5b.

⁵⁶ Ez 17,2; Jel 8,13.

⁵⁷ Jel 4,7; Dán 7,4.

⁵⁸ Jel 12,14.

⁵⁹ Péld 30,18–19.

jük szemünket a földre; hiszen nem vagyunk sasok, hogy a napba nézzünk.”⁶⁰

V.4.b. – A sas röpte

Kerültük eddig – egy kivétellel – azoknak a képeknek a felidézését, melyekben a sas lényén túl mozgása, röptének iránya is fontos elem. Pedig láthatjuk a különbségekből – nem hagyhatjuk figyelmen kívül ezt sem. Vegyük ezeket sorra, előbb a Bibliából:

Prohászka saját műveiben a sassal kapcsolatban leggyakrabban a Szentírás egy Mózes énekében használt kép kapcsán idézi, magyarul-latinul egyaránt.⁶¹ A vers így hangzik:

„Mert az Úrnak a népe lett a része,
Jákob jutott neki örökségül. [...] Védőn körülvette, oltalmazta,
Óvta, mint szeme világát.
Mint a sas, amelyik a fészket védi,
Ott lebeg a fiókája fölött.
Kiterjeszti szárnyát, felkapja,
Tulajdon szárnyán hordozza.”⁶²

Voltaképp ugyanezt a képet idézi fel a tóra egy másik megfogalmazása is: „Láttátok, mit tettem az egyiptomiakkal, s hogy mintegy sasszárnyon hordoztalak benneteket, s ide hoztalak magamhoz.”⁶³ – azaz a repülő sas Isten gondoskodásának szimbóluma is lehet. De biblikus értelmezés a sas röptének kifürkészhetetlenségében, emberi akarattal nem befolyásolható voltában Isten nagyságát meglátni is. Ahogy Jób könyvének kérdése alázza meg az embert: „A te parancsodra száll a sas fölfelé és építi a fészket a magasságokba?”⁶⁴ Egy harmadik bibliai említése a repülő sasnak pedig már a mondatszalag „remény” – bizakodás fogalmához is kötődik: „Akik az Úrban bíznak, új erőre kapnak, szárnyra kelnek, mint a sasok. Futnak, de nem fáradnak ki, járnak-kelelnek, de nem lankadnak el.”⁶⁵ Ez az értelmezés a hit aktivizáló erejéről szól.

Prohászka szövegei – akárcsak fennmaradt címerverziói – igen élesen elkülönülnek a tekintetben, hogy miként mozog bennük a sas. A szövegek nagy részében vagy moccanás nélkül lebeg – vagy felfelé, az égbe törekszik a madár.⁶⁶

⁶⁰ *Prohászka Ottokár*: A Szentháromság titka. In: *Uő*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 235.

⁶¹ Pl. *Prohászka Ottokár*: Szent Ignác lelkigyakorlatainak szelleme. In: *Uő*: Magasságok felé. (ÖM VIII.) 261.; *Uő*: Az igazi szeretet. In: *Uő*: (ÖM VIII.) 171–172. Érdekesebb interpretáció: „olyan a keresztény remény, mint a sas, melyhez Mózes hasonlította az Urat; leereszkedik ez a sas, szárnyára veszi s emeli a magasba az embert.” *Uő*: A keresztény reményről. In: *Uő*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 174.

⁶² MTörv 32,9–11.

⁶³ Kiv 19,4.

⁶⁴ Jób 39,27.

⁶⁵ Iz 40,31.

⁶⁶ E két markáns irányon kívül, mint a determináltság józan tudomásulvétel találkozzatunk a repülő sassal. Pl.: „...a sas ne bukják a vízbe, mert az az elem őt legyőzi; hanem emelkedjék a levegőbe; szárnyai erejében ott majd úrrá lesz óceán és orkán fölött.” (*Prohászka Ottokár*: A vallásosság jelentkezései a világháborúban. In: *Uő*: Korunk lelke. (ÖM X.) 261.) E gondolathoz tartozik a „fel majd le” repülési irány is: „A sasoknak is le kell szállniuk a földre, táplálékot itt szednek, melynek erejében ismét a felhőkbe térhetnek.” *Uő*: Mire

A lebegő sas képe legtöbbször Prohászka elmélkedéseiben jelenik meg. A hitben való elmélyülést, ezáltal a világi dolgok fölé emelkedettséget idézi meg alakjával. Lássunk néhány idézetet erre vonatkozóan, elsőként a kötet előszavából: „Ahogy a sas nem fél, hogy elmerül, mikor az ég mélységében úszik, hiszen erejének érzetétől ittas: úgy legyen a lélek, mikor az Istennek s belénk áradó erejének, a minket hívogató szeretetnek, a krisztusi élet heroikus sugallatainak, az örök, halhatatlan élet szenvedélyének öntudatára ébred s mélységeire ereszkedik.”⁶⁷ Vagy máshol: „az ünnepet megteremti a lélekben az erős hit, a kiemelkedés világból, halálból; napra ébreszt, melynek nincs alkonya, harmatos, üde, pihent, tavaszi napra. Fölemel, királylyá tesz, és a magasból nézem e világot, a várost, a falut, a rétet, a mezőt; mint a sas úszom fönt!”⁶⁸ Egy úrnapi szövegben pedig ezt olvashatjuk: „Mint ahogy a sas a magas égen úszva gyönyörködik a mélységen: úgy úszunk mi a magasban s gyönyörködünk Istenünkben; mint ahogy szárnya feszül, s mégis élvez: úgy vagyunk mi; értelmünk elapad, de érzésünk tengerré dagad.”⁶⁹ Urunk színváltozásának jelene kapcsán is ezt fogalmazza meg: Tábor hegye jelenti „azt az ünneplő fölségét a gondolatoknak, melyekre szert teszünk az imában, melyek a lélek felett úgy keringenek, mint a sas a bérc felett, mikor kifeszített szárnyakkal, szárnya-libbenése nélkül úszik az égen.” Ugyane szövegben kicsit később pedig ezt olvassuk: „Megirigyeljük a sast, mely szárnya-libbenése nélkül kering a hegyek felett; mi is élvezetet találunk abban a korlátlan szabadságban, hogy valaki egy talpalatnyi földön állva a világból kiemelkedik.”⁷⁰

Az utóbbi idézetek 1903-ból valók. A többi az *Elmélkedések az evangéliumról* című kötetben jelent meg, melyet először 1908-ban adtak ki. A mű genezise ismert: a szövegek magja korábbi, Prohászka által esztergomi spirituálisként a kispapoknak tartott elmélkedéseiből nőtte ki magát a végleges verzió. Szabó Ferenc a kézirat rendezését, kiegészítését 1906-1907-re, tehát Prohászka püspöki működésének kezdetére datálja.⁷¹ Nyugodtan kijelenthetjük, hogy püspökké szentelésének – s így címerválasztásának – idején ezek az összefüggések már éltek benne. Ha tehát az autentikus címer jelentését keressük, leginkább itt kell tapogatóznunk.

Az 1920-as évek közepén készült portrén megtörténik az eredendően lebegő madár feltörekvővé, növekvővé való átfarmálása. Egy hivatalos, több előtanulmányon keresztül formálódó portré végső verzióján hibás címert szerepeltetni – elképzelhetetlen. Azt kell feltételeznünk, hogy a „címertörés” nem volt Prohászka ellenére. Lehet, hogy maga sugallta; s lehet, hogy az eredendően a művész figyelmetlenségén múlt

kell ma a teológiában súlyt fektetni? In: *Uő*: Hit és ész. (ÖM XV.) 229–230. Hasonló még: *Uő*: Isten-gyermekség. In: *Uő*: Élet igéi II. (ÖM XVII.) 8.

⁶⁷ *Prohászka Ottokár*: Előszó. In: *Uő*: Elmélkedések az Evangéliumról I. (ÖM VI.) 2.

⁶⁸ *Prohászka Ottokár*: 278. [elmélkedés]. In: *Uő*: Elmélkedések az Evangéliumról II. (ÖM VII.) 12.

⁶⁹ *Prohászka Ottokár*: 425. [elmélkedés]. In: *Uő*: Elmélkedések az Evangéliumról II. (ÖM VII.) 193.

⁷⁰ *Szabó Ferenc*: Prohászka Ottokár és a Biblia. In: Prohászka – tanulmányok, 2007–2009. (Szerk. Mózessy Gergely.) Székesfehérvár, 2009. 123.

⁷¹ *Prohászka Ottokár*: A tradíció elve nemzetben s egyházban. In: *Uő*: Korunk lelke. (ÖM X.) 27.

változtatásra maga adta áldását – mert felfedezte benne a lel-kével rokon vonást.

Prohászka többször írt az égbe törő, felemelkedő sasról. Egy 1896-os tanulmányában olvashatjuk a kérdést: „A sas nem lendül-e föl merész ívben felhők közé «Isten kegyelméből?»”⁷² 1903-ból való a következő szöveg, melyben a szentírás már ismert képét idézi: „Szárnyalás kell az igazi szeretetnek, mely szárnyainak árnyékával is enyhülést, üdülést hoz a szenvedő világnak; extatikus lendület kell neki, mely repülni tanítja az áldozatnak „szeráfjait, — mely mint Mózes énekének sasmadara «provocans pullos ad volandum», fiókjai fölött repked, s ébreszti bennük a vért, mely magasba tör.”⁷³ Rendkívül erőteljes és személyes egy következő évben elmondott szentbeszédének fordulata: „Nekem az a sas kell, mely hegyek, kertek, bércek fölé emelkedik. És ez a krisztusi lélek.” S idézünk még fel egy Szent Imre születésének 900. évfordulójához kötődően 1907-ben elmondott ifjúságnak szánt prédikációt: „... egakad szemünk a vijjogó s a szélvész szárnyain a magasba fölcsapó sasnak lendületén; ezt a föl-föltörő, dacoló, emelkedő erőt csodáljuk; csodáljuk a természetben, csodáljuk a kegyelemben. Itt, a kegyelem országában is [...] szárnyalnak sasok. Kiemelkednek szentjeink a földről, ki az ég felé...” Érdekes módon ezek a szövegek is a középkorú Prohászka alkotásai. Azaz nem mondhatjuk, hogy a címertörés háttérében új gondolatok állnak; csak azt, hogy az idősödő, egyre határozottabban misztikussá váló Prohászka visszanyúl korábbi képeihez.

Az oldalirányú repülés iránya a fenti kontextusban – mely szerint a lebegő sas szinte mozdulatlan, csak élvezi a repülést – voltaképp mellékes. Azonban a címer sasa *tesz* is valamit: keresztet hoz magával, a hármasság, tehát Magyarország fölé. Így pedig már korántsem mindegy, hogy *honnan* érkezik. Az autentikus címeren abba az irányba száll a sas, me-

lyet gondolkodásunkban a térképek tájolása miatt nyugatról keletre való mozgásként érzékelünk. Prohászka életében ez lehetett program: nyugatról – egészen konkrétan Rómából, az Egyház szívéből – elhozni Magyarországra a modern teológia szemléletét és annak kibontakozóban lévő társadalmi tanítását. Ennek szellemében élt és cselekedett: ezt választhat-ta tudatosan címeréül.

Ha megváltoztatjuk a repülés irányát – ahogy azt Polgár Marianne alkotása nyomán sokan tettük – pontosan ellentettjére fordul ez a geográfiai irányultság. „*Ex oriente lux*” – mondjuk rá-rácsodálkozva a keleti egyház tiszta hagyományaira időnként; de Prohászka életében az effajta nyitottság még nem volt általános. (Bár ő ebben is meghaladta korát.⁷⁴) Ezért úgy vélem, hogy a tévedéssel egy értelmezési síkot, s talán a legfontosabbat veszíthetjük el.

V.5. – *A további torzult elemek (tekercs illetve ág) szimbolikájáról, lehetséges jelentéstartalmáról* korábban szóltunk, ezeket itt nem kívánjuk megismételni.

Összegzés

Felállítottunk egy tablót, felvonultattuk az eltérő ábrázolásokat, kerestük ezek közt az összefüggéseket. Megpróbáltuk értelmezni a címerképet – de arról végső soron biztosat nem mondhatunk: nem jelenthetjük ki, hogy Prohászka Ottokár számára a kép ezt vagy azt jelentette. Szerzteágazó értelmezési lehetőségeket rejt magában az ábrázolás; egyik vagy másik mellett 100 százalékos biztonsággal letenni voksunkat oktalanság lenne. Épp olyan tehát a címer, mint tulajdonosa maga, akinek polihisztor egyénisége számtalan megközelítést kínál. Ezúttal egy heraldikait.

⁷² *Prohászka Ottokár: Az igazi szeretet.* In: *Uő: Magasságok felé.* (ÖM VIII.) 171–172.

⁷³ *Prohászka Ottokár: Krisztus kegyelmei.* In: *Uő: Élet igéi II.* (ÖM XVII.) 15.

⁷⁴ Ld. pl. 1889-es írását: „A nyugati egyház sohasem tagadta meg az orthodoxiát, és a keleti egyház sohasem vetette el magától a katholicizmust. Az elválasztó jelleg, melyeket a néptörzsek antagonizmusa élesebbre hegyezett, ellenséges állást foglalnak el egymással szemben; de valamikor nagyon jól megfértek, aminthogy egyszer ismét megférnek az általános egyház teljességében» létezett.” *Prohászka Ottokár: Ázsiai tünetek – Fiumében.* In: *Uő: Az Úr házáért.* (ÖM XX.) 98.